

Sistemik derleme / Systematic review**Duygudurum Bozukluğu Tanısı Alan Hastalara Uygulanan Rehabilitasyon Programları: Sistemik Derleme¹****Rehabilitation Programs Applied to Patients with Mood Disorders: A Systematic Review**Duygu Özer² , Gül Dikeç³ , Elvan Emine Ata³

Yazarların ORCID numaraları/ORCID IDs of the authors:
D.O. 0000-0001-5800-5099; G.D. 0000-0002-7593-4014;
E.E.A. 0000-0002-5920-8207

¹ Bu çalışma, 23-27 Ekim 2019 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen 55. Ulusal Psikiyatri Kongresi'nde poster bildirisi (özet) olarak sunulmuştur.

²Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sultan Abdulhamid Han Eğitim ve Araştırma Hastanesi / İstanbul

³Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Hemşirelik Fakültesi, Psikiyatri Hemşireliği Ana Bilim Dalı / İstanbul

Sorumlu yazar / Corresponding author: Duygu Özer,
E-posta: ozerduygu39@gmail.com

Geliş tarihi / Date of receipt: 03.01.2020

Kabul tarihi / Date of acceptance: 03.04.2020

Atıf / Citation: Özer, D., Dikeç, G., ve Ata, E.E. (2020). Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan rehabilitasyon programları: Sistemik derleme. *SBÜ Hemşirelik Dergisi*, 2(1), 27-36.

ÖZ

Giriş: Duygudurum bozukluklarında farmakolojik tedaviler, birincil tedavi yöntemi olarak kullanılmakta ancak farmakolojik tedaviler belirtileri hafifletirken hastanın hastalık öncesi işlevsellik düzeyine tekrar dönmesinde yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle son yıllarda duygudurum bozukluğu tanısı alan hastaların işlevselliğini artırmada farmakolojik tedavi ile birlikte uygulanan rehabilitasyon programları gittikçe önem kazanmaktadır.

Amaç: Bu sistemik derleme duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan rehabilitasyon programlarının etkinliğini incelemek amacıyla yapıldı.

Yöntem: Çalışmada, PubMed ve Türk Psikiyatri Dizini veri tabanlarında, 2009-2019 tarihleri arasında yayınlanan deneysel ve niteliksel çalışmalar tarandı. Türk Psikiyatri Dizini veri tabanında tarama yapılırken "duygudurum bozuklukları ve rehabilitasyon", PubMed veri tabanında tarama yapılırken "affective disorder and rehabilitation", "mood disorder and rehabilitation", "bipolar disorder and rehabilitation", "depressive disorder and rehabilitation" anahtar kelimeleri kullanıldı. Makaleler incelenirken, raporlama özelliklerinin değerlendirilmesinde 27 maddeli PRISMA Bildirimi kullanıldı.

Bulgular: Veri tabanlarının taranması sonucunda 11 çalışmaya ulaşıldı. Çalışmalarda bilişsel davranışçı terapi, psikoeğitim, mesleki rehabilitasyon, grup terapileri ve destekleyici yaklaşımların kullanıldığı saptandı. Uygulanan rehabilitasyon programlarının, hastaların tedaviye uyumunu, yaşam kalitesini, işlevselliklerini arttırdığı; nüks oranlarını ve hastaneye yatış oranlarını azalttığı saptandı.

Sonuç: Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara yönelik rehabilitasyon çalışmalarının sınırlı düzeyde olduğu, bu bireylere yönelik maliyeti etkin, relapsları engelleyebilecek, sürekliliği olan, kolay uygulanabilecek ve ulaşılabilecek rehabilitasyon çalışmalarına gereksinim olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bipolar bozukluk; depresif bozukluk; duygulanım bozuklukları; psikiyatrik rehabilitasyon.

ABSTRACT

Introduction: Pharmacological therapies are used as the primary treatment modality in mood disorders, but these methods are insufficient for the patient to enhance to the pre-disease level of functionality lonely while decreasing symptoms. Therefore, rehabilitation programs applied together with pharmacological treatment have been gaining importance in increasing the functionality of the patient with mood disorders in recent years.

Aim: This systematic review was conducted to determine the effectiveness of rehabilitation programs applied to patients diagnosed with mood disorders.

Method: In the study, experimental and qualitative studies published between 2009-2019 in PubMed and Turkish Psychiatry Directory databases were screened. While the keywords "mood disorders and rehabilitation" were used in the Turkish Psychiatry Directory database during the article search, the keywords "affective disorder and rehabilitation", "mood disorder and rehabilitation", "bipolar disorder and rehabilitation", "depressive disorder and rehabilitation" were used in the PubMed database. While examining the articles, the 27-item PRISMA Statement was used to evaluate the reporting characteristics.

Results: A total of 11 articles were reached. In these studies, it was found that cognitive behavioral therapy, psychoeducation, occupational rehabilitation, group therapies and supportive approaches were used. Rehabilitation programs were; increased adherence, quality of life and functionality of patients and also decreased relapse rates and hospitalization rates.

Conclusion: It can be said that rehabilitation studies with patients diagnosed with mood disorders are limited and there is a need for rehabilitation programs that are cost-effective, prevent relapses, have continuity, are easy to apply and accessible to these individuals.

Keywords: Affective disorder; bipolar disorder; depressive disorder; psychiatric rehabilitation.

Giriş

Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'na (DSM-V-TR) göre, depresif bozukluklar ile iki uçlu (bipolar) ve ilişkili bozukluklar olarak iki gruba ayrılan duygudurum bozuklukları (American Psychiatric Association, 2013), şiddetli duygudurum belirtilerinin görülmesi ile karakterize, süresi haftalardan aylara kadar uzayabilen, kişinin sosyal ve mesleki işlevselliğinde ve yaşam kalitesinde belirgin bozulmalara yol açan, dönemsel ya da döngüsel biçimde tekrarlanma eğilimi olan bozukluklardır (Koç, 2016). Duygudurum bozuklukları, hem bireyin hem de yakınlarının yaşamını olumsuz yönde etkilemekte; duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalarda, hastalığa bağlı olarak şiddet, intihar, alkol-madde kötüye kullanımı, aile içi çatışmalar ve iş ile ilgili problemler, tedaviye uyumsuzluk gibi psikososyal sorunlar sık görülmektedir (Hünkar Yeloğlu ve Hocaoglu, 2017; Öz, 2018). Duygudurum bozukluklarından depresif bozukluklar ise tedavi süreci, işlevselliikteki yetersizlik ve intihar gibi harcamalardan kaynaklı maliyet yönünden de topluma ağır yük getiren bir hastalıktır (Özyıldırım, Yargıç, Berkol, Karayün, ve Yazıcı, 2009). Literatürde intihar vakalarının %50-70'inin duygudurum bozukluklarından kaynaklandığı; tedavi almayan depresyon ve bipolar bozukluk olgularında, intiharın %15 oranında sakatlık veya ölüme sonuçlandığı belirtilmektedir (Cansız, İnce, Altınbaş, ve Kurt, 2018). Dünya Sağlık Örgütü'nün yayınladığı "2014 Ruh Sağlığı Atlası"nda 2030 yılında depresyonun, oluşturacağı yeti yitimi düzeyi ile küresel bir kriz halini alacağı tahmin edilmektedir (World Health Organization, 2014).

Ciddi sorunlara yol açan duygudurum bozukluklarının tedavisinde, son yıllarda en az farmakolojik tedavi yöntemleri kadar rehabilitasyon programları da önem kazanmaktadır (Uğur, 2008, Eroğlu ve Özpoyraz, 2010). Farmakolojik tedaviler, duygudurum bozuklukları için birincil tedavi yöntemi olmakla birlikte; yapılan çalışmalarda, bireyin hastalık öncesi işlevselliğini geri kazanmasında bu tedavilerin tek başına yeterli olmadığı görülmektedir (Justo, Soares ve Calil, 2007). Bu nedenle son zamanlarda farmakolojik tedavi ile birlikte uygulanan rehabilitasyon programlarını ele alan çalışma sayısı hızla artmaktadır (Öz, 2018).

Rehabilitasyon programları ile iyileşme sürecinin hızlandırılması, hastalığın şiddetinin azaltılması, nükslerin geciktirilmesi, işlevselliğin ve yaşam kalitesinin artırılması gibi olumlu sonuçlar elde edilmektedir (Engin ve Ergül, 2014). Ayrıca hastaların hastalık hakkında bilgi düzeyinin artırılması ve hastalığa yönelik iç görü kazanması, hastalık belirtilerini erken tanınması, tedaviye uyumlarının sağlanması, hastalık belirtileri ve stresle baş etmenin artması ve damgalanmalarının azalması, rehabi-

litasyon programlarının hedefleri arasındadır (Engin ve Ergül, 2014; Koç, 2016). Yapılan çalışmalarda; duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalarda oluşan yeti kaybını engellemek ya da yeniden beceri geliştirmek için psiko eğitim, bilişsel davranışçı terapi (BDT), aile odaklı terapi ve kişilerarası ilişkiler terapisi gibi rehabilitasyon programlarının uygulandığı görülmektedir (Koç, 2016; Öz, 2018). Bu müdahaleler sayesinde kişinin tedaviye uyumu artmakta, sosyal ve mesleki işlevsellik, dolayısıyla yaşam kalitesi artmaktadır (Gümüş, 2013). Bu nedenle rehabilitasyon programlarına mümkün olduğunca en kısa sürede başlanması, duygudurum bozukluğu olan bireylerin ve bakım verenlerin hem tedavinin prognozu hem de yaşam kalitesinin artırılması açısından oldukça önemlidir (Alataş, Kurt, Tüzün Alataş, Bilgiç ve Karatepe, 2007).

Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan rehabilitasyon programları ile hastanın semptomları kısa sürede kontrol altına alınabilir, yeti kayıpları en aza indirilebilir, tekrarlı yatışlar ile oluşacak maddi kayıpların önüne geçilebilir, hastanın işlevselliği ve yaşam kalitesi yükseltilebilir. Literatürde, duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan rehabilitasyon programlarının sonuçlarını bir arada inceleyen, kanıta dayalı uygulamaya veri oluşturacak bir sistematik derlemeye rastlanmamıştır. Bu özden hareketle rehabilitasyon programlarının etkinliğini inceleyen çalışmalara gereksinim olduğu değerlendirilmiştir.

Amaç

Bu sistematik derleme, duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan rehabilitasyon programlarının etkinliğini incelemek amacıyla yapıldı.

Araştırma Soruları

1. Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan rehabilitasyon programları nelerdir?
2. Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan rehabilitasyon programlarının hastalar üzerindeki etkileri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Tasarımı

Bu çalışma sistematik bir derlemedir.

Araştırmada Kullanılan Veri Tabanları

Çalışma kapsamında Türk Psikiyatri Dizini ve PubMed veri tabanları taranarak 2009-2019 yılları arasında yayınlanan deneysel ve niteliksel çalışmalar ele alındı. Türk Psikiyatri Dizini veri tabanında tarama yaparken "duygudurum bozukluklarında re-

habilitasyon", PubMed veri tabanında tarama yaparken "affective disorder and rehabilitation", "mood disorder and rehabilitation", "bipolar disorder and rehabilitation", "depressive disorder and rehabilitation" anahtar kelimeleri kullanıldı ve ilgili başlıklar/özetler incelemeye alındı. Makaleler incelenirken, raporlama özelliklerinin değerlendirilmesinde 27 maddeli PRISMA Bildirimi kullanıldı. Son tarama 30.06.2019 tarihinde gerçekleştirildi.

Araştırmaya Dahil Etme Kriterleri

Çalışmaya, duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalar ile son on yılda yapılmış, yayın dili Türkçe ve İngilizce olan, tam metnine ulaşılan ve belirlenen anahtar kelimeleri karşılayan çalışmalar alındı.

Araştırmanın Örnekleme

Türk Psikiyatri Dizininde kriterlere uyan bir çalışmaya rastlanılmadı. Pubmed veri tabanında 355 çalışmaya ulaşıldı ve bu çalışmalar arasından 11 çalışma değerlendirmeye alındı (Şekil 1). Çalışmaların yapıldığı ülkelerin İtalya (3), Hindistan (2), İsveç (2), Amerika (1), Türkiye (1), Brezilya (1), İran (1) olduğu saptandı. Çalışmaların yazım dili İngilizceydi.

Verilerin Değerlendirilmesi

Çalışmalar, birbirinden bağımsız olarak üç araştırmacı tarafından incelendi. Bu yöntemle veri tabanlarında konu ile ilgili çalışmaların gözden kaçırılması engellenmeye çalışıldı. Araştırmacılar arasında fikir birliği sağlamak amacıyla "Veri Özetleme Formu" oluşturuldu ve sistematik derlemeye dahil edilen çalışmalar forma aktarıldı. Veri Özetleme Formu'nun içeriğinde; yazar, yayın yılı ve ülke, amaç, tasarım ve örneklem, uygulama, ölçüm araçları ve sonuçlar yer aldı.

Bulgular

Bu sistematik derleme kapsamına alınan 11 çalışmanın yöntem ve elde edilen sonuçları Tablo 1'de verildi. İncelenen araştırmaların 6'sının randomize-kontrollü, 4'ünün yarı-deneysel ve 1'inin de niteliksel çalışma olarak tasarlandığı belirlendi. On bir çalışmada toplam 505 katılımcı yer aldı. Çalışmalara bakıldığında; duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara, BDT, psikoeğitim, bireysel destek ve geleneksel mesleki rehabilitasyon programı, grup terapisi ve yarı yol evi rehabilitasyon programlarının uygulandığı bulundu. Hastalara uygulanan rehabilitasyon programları incelendiğinde sadece bir çalışmada rehabilitasyon programının psikiyatri hemşireleri tarafından uygulandığı belirlendi (Eker ve Harkin, 2012).

Bilişsel Davranışçı Terapinin Etkinliği

Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan

BDT'nin etkinliği üç çalışmada ele alınmıştır (Deckersbach ve ark., 2010; Arman, Golmohammadi, Maracy ve Molaeinezhad, 2018; Gomes ve ark., 2019). Deckersbach ve arkadaşları (2010) çalışmalarında, bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan BDT'nin etkinliğini değerlendirmişlerdir. Çalışmanın verileri, uygulama öncesi, sonrası ve üçüncü ayda değerlendirilmiş olup, çalışma sonunda hastaların depresif belirtilerinin azaldığı, bilişsel, sosyal ve mesleki işlevsellik puanlarının arttığı bulunmuştur ($p<0,05$). Arman ve arkadaşları (2018) çalışmalarında, bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan BDT'nin, hastaların belirtileri ve nüks oranları üzerine etkisini değerlendirmişlerdir. Müdahale grubundaki hastalara rutin tedavi ile birlikte BDT uygulanmış; kontrol grubundaki hastalar ise rutin tedavi almışlardır. Çalışma sonunda, BDT'nin hastaların depresyon puan ortalamalarını azalttığı ($p<0,05$); mani puan ortalamalarını ve nüks oranlarını etkilemediği saptanmıştır ($p>0,05$). Gomes ve arkadaşlarının (2019) çalışmalarında, bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan BDT'nin hastaların işlevsellik ve yaşam kalitesi üzerine etkisi değerlendirilmiştir. Müdahale grubundaki hastalara rutin tedavi ile birlikte BDT, kontrol grubuna ise rutin tedavi uygulanmıştır. Çalışmada veriler uygulama öncesi, uygulamadan hemen sonra ve üçüncü ayda değerlendirilmiş ve çalışmanın sonunda, müdahale grubundaki hastaların bilişsel işlevsellik, görsel hafıza ve sosyal işlevsellik puanlarında artış saptanırken ($p<0,05$); yaşam kalitesi puanlarında anlamlı bir değişim saptanmamıştır ($p>0,05$). Bu sonuçlar doğrultusunda (Deckersbach ve ark., 2010; Arman ve ark., 2018; Gomes ve ark., 2019), BDT müdahalesi ile hastaların depresif semptomlarının ve nüks oranlarının azaldığı; bilişsel, sosyal ve mesleki işlevselliklerinin arttığı görülmektedir.

Psikoeğitimin Etkinliği

Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan psikoeğitimin etkinliği, dört çalışmada ele alınmıştır (Eker ve Harkin, 2012; George, Sharma ve Nair, 2013; Candini ve ark., 2013; Camardese ve ark., 2018). Eker ve Harkin'ın (2012) çalışmalarında, bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan psikoeğitim müdahalesinin, hastaların tedaviye uyum oranları üzerine etkisi değerlendirilmiştir. Müdahale grubundaki hastalara rutin tedavi ile birlikte psikoeğitim, kontrol grubu hastalara ise rutin tedavi uygulanmıştır. Psikoeğitimin içeriğinde; hastalık semptomlarını tanıma ve semptom yönetimi, ilaç yönetimi, stres yönetimi, problem çözme teknikleri gibi konular yer almaktadır. Çalışmanın verileri, uygulama öncesi ve sonrasında değerlendirilmiş olup, psikoeğitim programının, müdahale grubundaki hastaların tedaviye uyum oranlarını %40'dan, %86,7'ye yükselttiği bulunmuştur ($p<0,05$). George ve arkadaşları (2013)

bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan psikoeğitim müdahalesinin hastaların tedaviye uyum oranları üzerine etkisini değerlendirmişlerdir. Müdahale grubundaki hastalara rutin tedavi ile birlikte psikoeğitim uygulanmış, kontrol grubundaki hastalar ise rutin tedavi almışlardır. Psikoeğitimin içeriğinde; hastalık hakkında bilgi, ilaç yönetimi, semptom yönetimi, yaşam kalitesini geliştirme konuları yer almaktadır. Çalışmanın verileri, uygulamanın öncesinde, hemen sonrasında, birinci ve üçüncü ayda değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda müdahale grubundaki hastalarda, tedaviye yönelik bilgi ve ilaç tutumu puanlarında artma saptanmıştır. Tedaviye uyum puanlarının ise kontrol grubuna göre daha yüksek olduğu bulunmuştur ($p<0,05$). Candini ve arkadaşları (2013) çalışmalarında, bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan psikoeğitim müdahalesinin, hastaların tekrarlı yatışları ve hastanede kaldıkları süre üzerine etkisini değerlendirmişlerdir. Müdahale grubundaki hastalara rutin tedavi ile birlikte psikoeğitim, kontrol grubu hastalara ise rutin tedavi uygulanmıştır. Psikoeğitimin içeriğinde; ilaç yönetimi, hastalık semptomlarını tanıma ve semptom yönetimi, problem çözme becerileri, yaşam kalitesini geliştirmek gibi konular yer almaktadır. Çalışmanın verileri, uygulamanın hemen sonrası ve 12. ayda değerlendirilmiştir. Bir yıllık izlem sonucunda, müdahale grubundaki hastaların, hastaneye yatış sayısında ve hastanede kaldıkları gün sayısında anlamlı düzeyde azalma olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Camardese ve arkadaşları (2018) yaptıkları çalışmada, bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan psikoeğitim müdahalesinin hastaların depresyon, anksiyete ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri üzerine etkisini değerlendirmişlerdir. Psikoeğitimin içeriğinde; hastalık hakkında bilgi, ilaç yönetimi, hastalık semptomlarını tanıma ve semptom yönetimi, problem çözme becerileri, yaşam kalitesini geliştirme gibi konular yer almaktadır. Çalışmada veriler uygulama öncesi, uygulamadan hemen sonra, altıncı ve 12. ayda değerlendirilmiştir. Çalışmada bir yıllık izlem sonunda, hastaların anksiyete ve psikolojik dayanıklılık puanlarında iyileşmeler olduğu ($p<0,05$); depresyon puanlarında ise anlamlı bir değişim olmadığı bulunmuştur ($p>0,05$). Bu sonuçlar doğrultusunda (Eker ve Harkin, 2012; Candini ve ark., 2013; George ve ark., 2013; Camardese ve ark., 2018) psikoeğitim müdahalesinin, hastaların tedaviye uyumunu, hastalık ile ilgili bilgi düzeylerini ve semptom yönetimini arttırdığı, nüks oranlarını ve hastaneye yatış sayısını ise azalttığı görülmektedir.

Bireysel Destek Programı ile Geleneksel Mesleki Rehabilitasyon Programının Etkinliği

Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan bireysel destek programı ile geleneksel mesleki rehabilitasyon

programının etkinliği iki çalışmada ele alınmıştır (Porter ve Bejerholm, 2018; Porter, Lexen, Johanson, ve Bejerholm., 2018). Porter ve Bejerholm'un (2018) çalışmalarında; bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan bireysel destek ile geleneksel mesleki rehabilitasyon programının, hastaların psikolojik dayanıklılık puanları ve depresyon düzeyleri üzerine etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmada, 33 hastaya bireysel destek programı, 28 hastaya ise geleneksel mesleki rehabilitasyon programı uygulanmıştır. Bipolar bozukluk tanısı alan hastalar için hazırlanan bireysel destek programı içeriği; bireysel görüşme, motivasyonel görüşme ve bilişsel davranışçı müdahalelerden oluşmaktadır. Çalışmada veriler, uygulamanın öncesi, hemen sonrası, altıncı ve 12. ayda değerlendirilmiştir. Bir yıllık izlem sonucunda, destek programında yer alan hastaların psikolojik dayanıklılık puanlarının arttığı, depresyon puanlarının azaldığı saptanmıştır ($p<0,05$). Mesleki rehabilitasyon programı uygulanan hastaların ise psikolojik dayanıklılık puanlarında ve depresyon düzeylerinde anlamlı bir değişim bulunmamıştır ($p>0,05$). Porter ve arkadaşlarının (2018) çalışmalarında, bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan bireysel destek ve geleneksel mesleki rehabilitasyon programının hastaların belirtileri ve iş yaşamına geri dönme durumları üzerine etkinliği değerlendirilmiştir. Çalışmada, 8 hastaya bireysel destek programı, 8 hastaya ise geleneksel mesleki rehabilitasyon uygulanmıştır. Çalışmanın bir yıllık izlemi sonucunda, 16 hastanın da iş yaşamına geri dönme ve her iki müdahalenin de hastaların benlik saygılarını arttırdığı bulunmuştur. Hastaların iş yaşamına dönme kararları üzerinde etkili olan faktörlerin; umut ve gücü hissetmek, inanç ve davranışlarının değişmesi, bütüncül bir bakış açısı kullanmak, profesyonellerin olumlu tutumları olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda (Porter ve Bejerholm, 2018; Porter ve ark., 2018), bireysel destek programı ile geleneksel mesleki rehabilitasyon programının, hastaların özgüvenleri ve psikolojik dayanıklılıklarını arttırdığı, depresif semptomlarını azalttığı ve iş yaşamına dönme oranlarını arttırdığı görülmektedir.

Grup Terapisinin Etkinliği

Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan grup terapisi müdahalesinin etkinliği bir çalışmada ele alınmıştır (Perna ve ark., 2017). Perna ve arkadaşları (2017) çalışmalarında, duygudurum bozukluk tanısı alan hastalar için hazırladıkları "Kısa Süreli Psikiyatrik Rehabilitasyon Programı"nın hastaların psikososyal ve bilişsel işlevsellikleri üzerine etkisini değerlendirmişlerdir. Çalışmaya kontrol grubu alınmamış olup, tüm hastalara grup halinde "Kısa Süreli Psikiyatrik Rehabilitasyon Programı" uygulanmıştır. Program, günlük faaliyetler konusunda eğitim (öz bakım, oda yönetimi), sosyal etkinlikler (grup tar-

tışmaları, gazete okumak ve yorumlamak, müzik dinlemek vb.) gibi uygulamaları içermektedir. Çalışmanın sonunda, hastaların bilişsel işlevselliklerinde iyileşme, klinik belirtilerinde azalma, öz yönetim ve sosyal işlevselliklerinde artma, saldırgan davranışlarında azalma olduğu bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sonuç doğrultusunda (Perna ve ark., 2017), grup terapisi müdahalesinin, hastaların klinik semptomlarını azalttığı, ötimi sağlamada etkili olduğu ve buna bağlı olarak grup terapinin hastaların yaşam kalitesini arttırdığı görülmektedir.

Yarı Yol Evinde Uygulanan Rehabilitasyon Programlarının Etkinliği

Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara yarı yol evinde uygulanan rehabilitasyon programlarının etkinliği bir çalışmada ele alınmıştır (Chowdur, Dharitri, Kalyanasundaram, ve Suryanarayana, 2011). Chowdur ve arkadaşları (2011) çalışmalarında, yarı yol evinde kalan kronik ruhsal hastalığı olan hastalara uygulanan rehabilitasyon programlarının etkinliğini değerlendirmişlerdir. Çalışmaya yarı yol evinde kalan 54 hasta katılmıştır. Bu hastaların altısının ruhsal bozukluk tanısı bipolar bozukluktur. Hastalara, yarı yol evinde rehabilitasyon programları (sosyal beceri eğitimi, grup terapi, aile terapi, psikoeğitimler, fiziksel egzersizler vb.) dört ay boyunca düzenli olarak uygulanmıştır. Çalışmanın sonunda bipolar bozukluk tanısı alan hastalarda; iletişim, aile ilişkileri, kişilerarası ilişkiler, kişisel bakım, para yönetimi gibi alanlarda anlamlı düzeyde iyileşmeler olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Bu sonuç doğrultusunda (Chowdur ve ark., 2011), yarı yol evinde kalan hastalara uygulanan rehabilitasyon programı ile bipolar bozukluk tanısı alan hastalarda, iletişim, aile ilişkileri ve günlük yaşam aktivitelerini yönetme gibi alanlarda anlamlı düzeyde iyileşmeler olduğu görülmektedir.

Tartışma

Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan rehabilitasyon programlarının etkinliğini incelemek amacıyla yapılan bu sistematik derlemeden elde edilen bulgular, literatür doğrultusunda tartışılmıştır. Çalışmalar incelendiğinde, duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara psikoeğitim, BDT, grup terapi uygulamaları, geleneksel mesleki rehabilitasyon programı, bireysel destek programı ve yarı yol evi rehabilitasyon programlarının uygulandığı saptanmıştır.

Hastalara uygulanan BDT sonrası, hastaların depresif semptomlarının ve nüks oranlarının azaldığı, bilişsel, sosyal ve mesleki işlevselliklerinin arttığı saptanmıştır (Deckersbach ve ark., 2010; Arman ve ark., 2018; Gomes ve ark., 2019). Callan ve arkadaşları (2019) bipolar bozukluk tanısı alan hastalar ile yaptıkları çalışmada, hastalara uygulanan BDT sonrasında has-

tarların belirtilerinin ve nüks oranlarının azaldığı bulunmuştur. Isasi, Echeburua, Liminana, ve Gonzalez-Pinto'nun (2014) yaptıkları çalışmada ise bipolar bozukluk tanısı alan hastalarda uygulanan BDT'nin hastaların depresif belirtileri ile anksiyete düzeylerini azalttığı bulunmuştur. BDT'nin depresyon puan ortalamalarını azalttığı, ancak Arman ve arkadaşlarının (2018) çalışmasında mani puan ortalamalarını etkilemediği bulunmuştur. Sıklıkla depresif atak yaşayan hastalarda etkisi kanıtlanmış olan BDT'nin manik epizottaki etkisi, hala tartışılan noktalardan biridir. Literatürde ötimik veya hipomanik duygulanımda olan hastalara BDT uygulanmış olup (Maçkalkı ve Tosun, 2011), bu bağlamda BDT'nin mani ve nüks oranları üzerine etkisinin incelendiği çalışmalara gereksinim vardır.

Duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan psiko-eğitim programlarının hastaların tedaviye uyumunu arttırdığı, nüks oranlarını ve yatış sayısını azalttığı, hastalık ile ilgili bilgi düzeyleri ve semptom yönetimini arttırdığı bulunmuştur (Eker ve Harkin, 2012; George ve ark., 2013; Candini ve ark., 2013; Camardese ve ark., 2018). Benzer şekilde O'Donoghue ve arkadaşları (2018) yaptıkları çalışmada bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan psikoeğitim programının, hastaların semptom yönetiminde etkili olduğu bulunmuştur. Joas ve arkadaşlarının (2019) çalışmasında ise, bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan psikoeğitim programının hastaların semptomları, nüks oranları ve hastaneye yatış oranlarına etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda, hastaların semptomlarını yönettikleri, nüks oranlarının ve hastaneye yatış sayılarının azaldığı saptanmıştır. Yine bu doğrultuda Chen ve arkadaşları (2019) tarafından bipolar bozukluk tanısı alan hastaların katılımıyla yapılan çalışmada, hastalara uygulanan psikoeğitim programı sonucunda hastaların nüks ve hastaneye yatış oranlarının azaldığı, hastaların atakları kontrol etmede daha yetkin oldukları bulunmuştur. Literatür incelendiğinde, psikoeğitimin duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalar üzerine birçok olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir. Psikoeğitimin kolay uygulanabilir, düşük maliyetli ve klinik ortamda rahatça uygulanabilecek bir girişim olması nedeniyle uygulamada sıkça kullanıldığı görülmektedir (Gümüş ve Buzlu, 2018). Psikiyatri hemşirelerinin rol ve sorumlulukları arasında yer alan psikoeğitim müdahalesi, klinik ortamda taburculuk öncesi ya da toplum ruh sağlığı merkezlerinde hastalara kolaylıkla uygulanabilecek ve hastaların yarar sağlayabileceği bir girişim olup, mutlaka bakım planlarına eklenmelidir.

Bipolar bozukluk tanısı alan hastalara tasarlanan bireysel destek programı ile geleneksel mesleki rehabilitasyon programı sonrasında hastaların özgüven düzeylerinin ve psikolojik daya-

Tablo 1. İncelemeye Alınan Araştırmaların Özellikleri

Yazar, Yayın Yılı ve Ülke	Amaç	Tasarım ve Örneklem	Uygulama	Ölçüm Araçları	Sonuç
Deckersbach ve ark (2010), Amerika	BDT'nin hastaların belirtileri üzerine etkinliğini değerlendirmek	Yarı-deney-sel çalışma (n=18)	Müdahale grubu: 14 oturum BDT	-Hamilton Depresyon Derecelendirme Ölçeği (HDRS) -Sağlıklı Performans Anketi -Frontal Sistemleri ve Davranışları Derecelendirme Anketi	BDT'nin depresif belirtileri azalttığı, bilişsel, sosyal ve mesleki işlevsellik puanlarını arttırdığı bulunmuştur.
Chowdur ve ark (2011), Hindistan	Yarı Yol Evinde kalan hastalara uygulanan rehabilitasyon programlarının hastaların işlevsellikleri üzerine etkinliğini değerlendirmek	Yarı-deney-sel çalışma (n=6)	Müdahale grubu: Sosyal beceri eğitimi, psikoeğitim, grup terapi, aile terapisi, fiziksel egzersizler.	-Sosyodemografik Form -Araştırmacılar tarafından hazırlanan kontrol listesi	Bipolar bozukluk tanısı alan hastalarda; iletişim, aile ilişkileri, kişilerarası ilişkiler, kişisel bakım, para yönetimi gibi alanlarda anlamlı düzeyde iyileşmeler olduğu saptanmıştır.
Eker ve Harkin (2012), Türkiye	Psikoeğitim müdahalesinin hastaların tedaviye uyum oranları üzerine etkisini değerlendirmek	Randomize kontrollü çalışma (n=71)	Müdahale grubu: Rutin tedavi ile birlikte psikoeğitim Kontrol grubu: Rutin tedavi	-Nöroepileptik Tedaviye Karşı Tutumlar Ölçeği (ANT) -Tıbbi Tedaviye Uyum Ölçeği (MARS) -McEvoy Tedavi Gözlem Formu	Müdahale grubundaki hastalarda, tedaviye uyum oranlarının arttığı bulunmuştur.
George ve ark (2013), Hindistan	Psikoeğitim müdahalesinin hastaların tedaviye uyum oranları üzerine etkisini incelemek	Randomize kontrollü çalışma (n=50)	Müdahale grubu: Rutin tedavi ile birlikte psikoeğitim Kontrol grubu: Rutin tedavi	-Kişisel Bilgi Formu -Young Mani Derecelendirme Ölçeği (YMDÖ) -Hamilton Depresyon Derecelendirme Ölçeği (HDRS)	Müdahale grubundaki hastaların, tedaviye yönelik bilgi ve ilaç tutumu puanları artarken, tedaviye uyum puanları da kontrol grubuna göre daha yüksek bulunmuştur.
Candini ve ark (2013), İtalya	Psikoeğitim müdahalesinin hastaların tekrarlı yatışları ve hastanede kaldıkları süre üzerine etkisini belirlemek	Randomize kontrollü çalışma (n=102)	Müdahale grubu: Rutin tedavi ile birlikte psikoeğitim Kontrol grubu: Rutin tedavi	-Sosyodemografik Form -Young Mani Derecelendirme Ölçeği (YMDÖ) -Hamilton Depresyon Derecelendirme Ölçeği (HDRS)	Müdahale grubunda, hastaneye yatış sayısında ve hastanede kaldıkları gün sayısında anlamlı düzeyde azalma olduğu saptanmıştır.
Perna ve ark (2017), İtalya	Duygudurum bozukluk tanısı alan hastalar için tasarlanmış Kısa Süreli Psikiyatrik Rehabilitasyon Programı'nın hastaların psikososyal işlevsellik ve bilişsel performanslarına etkisini değerlendirmek	Yarı-deney-sel çalışma (n=80)	Müdahale grubu: Grup terapisi şeklinde 4 haftalık 'Kısa Süreli Psikiyatrik Rehabilitasyon Programı'	-Kısa Psikiyatrik Değerlendirme Ölçeği (BPRS) -Novelli'nin Öykü Hatırlama Testi -Dikkat Matrisi -Semantik Akıcılık Testi -Token Testi	Çalışmanın sonunda; bilişsel test sonuçlarında iyileşme, klinik belirtilerde azalma, öz yönetim düzeylerinde ve sosyal işlevsellik düzeyinde artma, saldırgan davranışlarda azalma olduğu bulunmuştur.

Tablo 1. (devamı) İncelemeye Alınan Araştırmaların Özellikleri

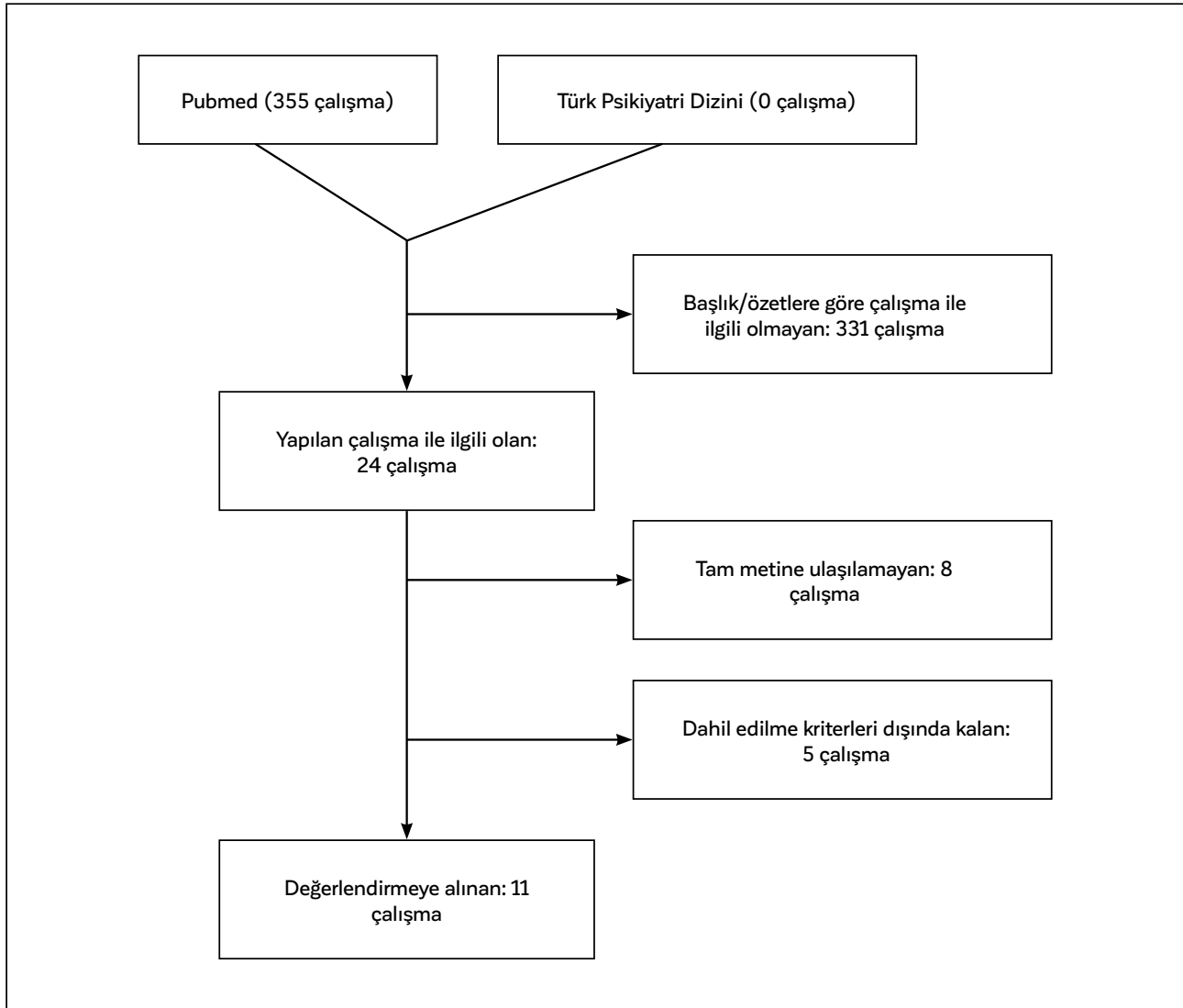
Yazar, Yayın Yılı ve Ülke	Amaç	Tasarım ve Örneklem	Uygulama	Ölçüm Araçları	Sonuç
Arman ve ark (2018), İran	BDT'nin hastaların belirtileri ve nüks oranları üzerine etkisini belirlemek	Randomize kontrollü çalışma (n=30)	Müdahale grubu: Rutin tedavi ile birlikte BDT Kontrol grubu: Rutin tedavi	- Young Mani Derecelendirme Ölçeği (YMDÖ) - Çocuk Depresyon Envanteri	BDT'nin hastaların depresyon puan ortalamalarını azalttığı, mani puan ortalamalarını ve nüks oranlarını etkilemediği saptanmıştır.
Porter ve Bejerholm (2018), İsveç	Bipolar bozukluk tanısı alan hastalara tasarlanmış bireysel destek ve mesleki rehabilitasyon programının, bireylerin dayanıklılık puanları ve depresyon düzeylerine olan etkisini değerlendirmek	Randomize kontrollü çalışma (n=61)	1. Müdahale grubu: Bireysel destek programı 2. Müdahale grubu: Geleneksel mesleki rehabilitasyon programı	-Güçlendirme Ölçeği, -Montgomery-Asberg Depresyon Ölçeği	Destek programının hastaların dayanıklılık puanları ve depresyon düzeyleri üzerinde daha etkili olduğu bulunmuştur.
Porter ve ark (2018), İsveç	Bipolar bozukluk tanısı alan hastalara tasarlanmış bireysel destek ve mesleki rehabilitasyon programının hastalık belirtileri ve iş yaşamına geri dönme oranları üzerine etkinliğini belirlemek	Niteliksel çalışma (n=16)	1. Müdahale grubu: Bireysel destek programı 2. Müdahale grubu: Geleneksel mesleki rehabilitasyon programı	-Araştırmacılar tarafından hazırlanan form	Her iki müdahale grubundaki 16 hastanın da iş yaşamına geri döndüğü ve her iki müdahalenin hastaların benlik saygılarını arttırdığı bulunmuştur.
Camardese ve ark (2018), İtalya	Psikoeğitim müdahalesinin hastaların depresyon, anksiyete ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri üzerine etkisini belirlemek	Yarı-deneyisel çalışma (n=32)	Müdahale grubu: Psikoeğitim	-Hamilton Depresyon Derecelendirme Ölçeği (HDRS) -Hamilton Anksiyete Derecelendirme Ölçeği (HARS) -Connor-Davidson Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (CD-RISC)	Müdahale grubunda anksiyete ve psikolojik dayanıklılık puanlarında iyileşmeler olduğu, depresyon puanlarında ise anlamlı bir değişim olmadığı bulunmuştur.
Gomes ve ark (2019), Brezilya	BDT'nin hastaların işlevsellik ve yaşam kalitesi düzeyleri üzerine etkisini belirlemek	Randomize kontrollü çalışma (n=39)	Müdahale grubu: Rutin tedavi ile birlikte BDT Kontrol grubu: Rutin tedavi	-Cambridge Nöropsikolojik Testi (CANTAB) -Yaşam Kalitesi Ölçeği (QOL)	Müdahale grubunda bilişsel, işlevsellik, görsel hafıza ve sosyal işlevsellik puanlarının arttığı bulunurken, yaşam kalitesi puanlarında anlamlı bir değişim saptanmamıştır.

BDT: Bilişsel Davranışçı Terapi

nıklılık puanlarının arttığı, depresif semptomlarının azaldığı ve iş yaşamına dönme oranlarının arttığı bulunmuştur (Porter ve Bejerholm, 2018; Porter ve ark., 2018). Bejerholm, Larsson, ve Johanson (2017) yaptıkları çalışmada, duygudurum bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan mesleki rehabilitasyon programı sonucunda, hastaların iş yaşamına geri dönme oranlarının arttığı, depresif semptomlarının azaldığı, yaşam kalitelerinin arttığı bulunmuştur. Poulsen, Hoff, Fisker, Hjorthøj ve Eplöv (2017) depresyon tanısı alan hastalar ile yaptıkları çalışmada, hastalara uygulanan mesleki rehabilitasyon programının, hastaların depresyon ve anksiyete düzeyleri ile ailelerin hastalık yükünü azalttığı; hastaların iş yaşamına dönme isteğini ise arttırdığı saptanmıştır. Bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanacak bu gibi destekleyici programlar ile hastaların sosyal, bilişsel ve mesleki işlevsellikleri artırılabilir ve buna bağlı olarak bireyler iş yaşamlarına devam edebilirler (Alataş ve ark., 2007;

Gümüş 2013). Klinik ortamda psikiyatri hemşireleri tarafından hazırlanacak destekleyici programlar ile hastaların psikolojik dayanıklılıklarının ve işlevselliklerinin artmasına, klinik semptomlarının azaltılmasına katkı sağlanabilir.

Bipolar bozukluk tanısı alan hastalara uygulanan grup terapisi uygulamalarının hastaların klinik semptomlarını azaltmada ve ötimi sağlamada etkili olduğu belirlenmiş, buna bağlı olarak grup terapinin hastaların yaşam kalitesini arttırdığı saptanmıştır (Perna ve ark., 2017). Weiss ve arkadaşlarının (2007) çalışmasında klinik ortamda uygulanan grup terapisi uygulamalarının hastaların depresif ve manik semptomlarını azalttığı ve sosyal işlevselliklerini arttırdığı saptanmıştır. Literatür incelendiğinde, grup terapisinin hastaların kişilerarası ilişkilerini olumlu etkilediği, iç görü geliştirmelerinde ve belirtilerle etkin baş etmelerinde rol aldığı görülmektedir. Ve dolayısıyla grup terapileri, hastaların klinik belirtilerini azaltmaktadır (Gümüş

Şekil 1. PRISMA Akış Şeması

ve Buzlu, 2018). Grup etkileşimi umut aşılama, evrensellik, fedakârlık, özdeşim, katarsis, kendini tanıma, birincil aile ortamlarının onarılması ve rehberlik gibi iyileştirici etkilere sahiptir (Alsancak Akbulut, 2018). Grup terapisinin uygulanan yöntemden ziyade grubun bağlılığı ve etkileşimi ile yarar sağladığı düşünüldüğünde, hastayla en çok vakit geçiren ve tedavi edici ortam yöneticisi olan psikiyatri hemşirelerinin, hem klinik ortamda hem de ayaktan takip edilen hastalarda grup terapisi uygulamalarından yararlanmaları önerilebilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu sistematik derlemenin en önemli sınırlılığı, araştırmanın yöntem bölümünde belirtilen veri tabanları ile sınırlı olmasıdır.

Sonuç

Bu sistematik derlemede, duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara uygulanan rehabilitasyon programlarının hastanın hastalık semptomları, tedaviye uyumu, işlevselliği, hastaneye yatış oranları, hastanede kalma süresi, yaşam kalitesi ve nüks oranları üzerinde olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir. Duygudurum bozukluklarının tedavisinde rutin farmakolojik tedavilere ek olarak uygulanan rehabilitasyon programlarının, hastaların semptomlarını yönetmede etkili olduğu bulunmuştur. Derleme kapsamına alınan çalışmalardan sadece birinin ülkemizde yapıldığı ve sadece bir çalışmada rehabilitasyon programının psikiyatri hemşireleri tarafından uygulandığı saptanmıştır. Bu nedenle ülkemizde duygudurum bozukluğu tanısı alan hastalara yönelik, kolay uygulanabilecek, maliyeti etkin, remisyonları engelleyebilecek rehabilitasyon uygulamalarının kullanıldığı çalışma sayısının artırılması ve çalışma sonuçlarının yaygın hale getirilmesi tavsiye edilir. Hastanın rehabilitasyonunda kilit rol alan psikiyatri hemşirelerinin, uygulayabileceği rehabilitasyon programlarını arttırmaları ve bakım planlarına eklemeleri önerilebilir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Çalışma Fikri (Konsepti) ve Tasarımı-DÖ, GD, EEA; Veri Toplama/Literatür Tarama-DÖ; Verilerin Analizi ve Yorumlanması-DÖ; Makalenin Hazırlanması-DÖ, GD, EEA; Yayınlanacak Son Haline Onay Vermek-DÖ, GD, EEA

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadıklarını açıklamışlardır.

Kaynaklar

- Alataş, G., Kurt, E., Tüzün Alataş, E., Bilgiç, V., ve Karatepe, H. (2007). Duygudurum bozukluklarında psikoeğitim. *Düşünen Adam Dergisi*, 20(4), 196-205.
- Alsancak Akbulut, C. (2018). Grup psikoterapisi uygulamalarının etik kurallar bağlamında incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 21(1), 79-88. doi:10.5505/kpd.2017.36035
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Fifth edition (DSM-5). Arlington, VA: American Psychiatric Association.
- Arman, S., Golmohammadi, F., Maracy, M., & Molaeinezhad, M. (2018). Efficacy of group cognitive-behavioral therapy in maintenance treatment and relapse prevention for bipolar adolescents. *Advanced Biomedical Research*, 7, 1-9. doi:10.4103/abr.abr_168_16
- Bejerholm, U., Larsson, M.E., & Johanson, S. (2017). Supported employment adapted for people with affective disorders-A randomized controlled trial. *Journal of Affective Disorders*, 207, 212-220. doi:10.1016/j.jad.2016.08.028
- Callan, J.A., Kazantzis, N., Park, S.Y., Moore, C.G., Thase, M.E., Minhajuddin, A., ... Siegle, G.J. (2019). A propensity score analysis of homework adherence-outcome relations in cognitive behavioral therapy for depression. *Behavior Therapy*, 50(2), 285-299. doi:10.1016/j.beth.2018.05.010
- Camardese, M., Vasale, M., D'Alessandris, L., Mazza, M., Serrani, R., Travagliati, F., ... Franza, R. (2018). A mixed program of psychoeducational and psychological rehabilitation for patients with bipolar disorder in a day hospital setting. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 206(4), 290-295. doi:10.1097/NMD.0000000000000795
- Candini, V., Buizza, C., Ferrari, C., Caldera, M.T., Ermentini, R., Ghilardi, A., ... Saviotti, F.M. (2013). Is structured group psychoeducation for bipolar patients effective in ordinary mental health services? a controlled trial in Italy. *Journal of Affective Disorders*, 151(1), 149-55. doi:10.1016/j.jad.2013.05.069
- Cansız, A., İnce, B., Altınbaş, K., ve Kurt, E. (2018). Duygudurum kliniğinde takip edilen bipolar bozukluk tanılı hastalarda ölüm nedenlerinin değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri*, 21(4), 389-396. doi:10.5505/kpd.2018.75547
- Chen, R., Zhu, X., Capitão, L.P., Zhang, H., Luo, J., Wang, X., ... Malhi, G.S. (2019). Psychoeducation for psychiatric inpatients following remission of a manic episode in bipolar I disorder: A randomized controlled trial. *Bipolar Disorder*, 21(1), 76-85. doi:10.1111/bdi.12642
- Chowdur, R., Dharitri, R., Kalyanasundaram, S., & Suryanarayana, R. N. (2011). Efficacy of psychosocial rehabilitation program: The RFS experience. *Indian Journal of Psychiatry*, 53(1), 45-48. doi:10.4103/0019-5545.75563
- Deckersbach, T., Nierenberg, A., Kessler, R., Lund, H.G., Ametrano, R.M., Sachs, G., ... Dougherty, D. (2010). Cognitive rehabilitation for bipolar disorder: an open trial for employed patients with residual depressive symptoms. *CNS Neuroscience & Therapeutics*, 16(5), 298-307. doi:10.1111/j.1755-5949.2009.00110.x
- Eker, F. & Harkin, S. (2012). Effectiveness of six-week psychoeducation program on adherence of patients with bipolar affective disorder. *Journal of Affective Disorders*, 138(3), 409-416. doi:10.1016/j.jad.2012.01.004
- Engin, E. ve Ergün, G. (2014). Depresyon. O. Çam, ve A. Bilge (Ed.). *Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Bakım Sanatı* içinde (s. 335-365). İstanbul: Tıp Kitabevi.
- Eroğlu, M.Z., ve Özpoyraz, N. (2010). Bipolar bozuklukta koruyucu tedavi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(2), 206-236.

- George, L.S., Sharma, P., & Nair, S. (2013). Effect of psycho-educative intervention on adherence to treatment, knowledge and attitude among persons with bipolar affective disorder (BPAD) – randomized controlled trial. *IOSR Journal of Nursing and Health Science*, 1(5), 12-17.
- Gomes, B.C., Rocca, C.C., Belizario, G.O., de B.F. Fernandes, F., Valois, I., Olmo, G.C., ... Lafer, B. (2019). Cognitive behavioral rehabilitation for bipolar disorder patients: A randomized controlled trial. *Bipolar Disorder*, 21(7), 621-633. doi:10.1111/bdi.12784
- Gümüş, F. (2013). *Bipolar bozukluk tanılı hastalara uygulanan bireysel psikoeğitimin yineleme hızı işlevsellik ve yaşam kalitesine etkisi*. (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ruh Sağlığı ve Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, İstanbul.
- Gümüş, F., ve Buzlu, S., (2018). Bipolar bozuklukta psikoeğitim. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*. 26(2), 131-139. doi:10.26650/FNJN427814
- Hünkar Yeloğlu, Ç., ve Hocoaoğlu, Ç. (2017). Önemli bir ruh sağlığı sorunu: Bipolar bozukluk. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tıp Dergisi*, 8(30), 41-54. doi:10.17944/mkutfd.323344
- Isasi, A.G., Echeburua, E., Liminana, J.M., & Gonzalez-Pinto, A. (2014). Psychoeducation and cognitive-behavioral therapy for patients with refractory bipolar disorder: A 5-year controlled clinical trial. *European Psychiatry*, 29(3), 134-141. doi:10.1016/j.eurpsy.2012.11.002
- Joas, E., Bäckman, K., Karanti, A., Sparding, T., Colom, F., Pålsson, E., & Landén, M. (2019) Psychoeducation for bipolar disorder and risk of recurrence and hospitalization - a within-individual analysis using registry data. *Psychological Medicine*, 1-7. doi:10.1017/S0033291719001053
- Justo, L., Soares, B.G.D.O., & Calil, H. (2007). Family interventions for bipolar disorder. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 4, 1-44. doi:10.1002/14651858.CD005167.pub2
- Koç, M. (2016). Depresif bozukluklar. N. Gürhan (Ed.). *Ruh Sağlığı ve Psikiyatri Hemşireliği* içinde (s. 475-538). Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Maçkalı, Z., ve Tosun, M. (2011). Bipolar bozuklukta bilişsel davranışçı terapi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(4), 571-594. doi:10.5455/cap.20110325
- O'Donoghue, E., Clark, A., Richardson, M., Hodsoll, J., Nandha, S., Morris, E., ... Jolley, S. (2018). Balancing ACT: evaluating the effectiveness of psychoeducation and Acceptance and Commitment Therapy (ACT) groups for people with bipolar disorder: study protocol for pilot randomised controlled trial. *Trials*, 19(1), 1-8. doi:10.1186/s13063-018-2789-y
- Öz, S. (2018). *Bipolar bozukluğu olan bireylerin ve bakım verenlerinin psikoeğitim gereksinimlerinin ve yaşam kalitelerinin belirlenmesi*. (Yüksek Lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Çanakkale.
- Özyıldırım, İ., Yargıç, İ., Berkol, T., Karayün, D., ve Yazıcı, O. (2009). Bir duygudurum bozuklukları biriminde izlenen bipolar bozukluğu olan hastalarda alkol kullanım bozukluğunun sıklığı. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 46(4), 140-142.
- Perna, G., Daccò, S., Sacco, F., Micieli, W., Cavedini, P., & Caldirola, D. (2017). Short-term psychiatric rehabilitation in major depressive and bipolar disorders: neuropsychological-psychosocial outcomes. *Psychiatry Investigation*, 14(1), 8-15. doi:10.4306/pi.2017.14.1.8
- Porter, S., & Bejerholm, U. (2018). The effect of individual enabling and support on empowerment and depression severity in persons with affective disorders: outcome of a randomized control trial. *Nordic Journal of Psychiatry*, 72(4), 259-267. doi:10.1080/08039488.2018.1432685
- Porter, S., Lexen, A., Johanson, S., & Bejerholm, U. (2018). Critical factors for the return-to-work process among people with affective disorders: voices from two vocational approaches. *Work*, 60(2), 221-234. doi:10.3233/WOR-182737
- Poulsen, R., Hoff, A., Fisker, J., Hjorthøj, C., & Eplöv, L.F. (2017). Integrated mental health care and vocational rehabilitation to improve return to work rates for people on sick leave because of depression and anxiety (the Danish IBBIS trial): study protocol for a randomized controlled trial. *Trials*. 18(1), 578. doi:10.1186/s13063-017-2272-1
- Uğur, M. (2008). Duygudurum bozuklukları. *İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Sempozyum Dizisi*, 62, 59-84.
- Weiss, R.D., Griffin, M.L., Kolodziej, M.E., Greenfield, S.F., Najavits, L.M., Daley, D.C., ... Hennen, J. A (2007). A randomized trial of integrated group therapy versus group drug counseling for patients with bipolar disorder and substance dependence. *The American Journal of Psychiatry*, 164(1), 100-107. doi:10.1176/ajp.2007.164.1.100
- World Health Organization. (2015). *Mental Health: Atlas 2014*. Geneva, Switzerland: World Health Organization Press. Retrievent From (20.02.2020): https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/178879/9789241565011_eng.pdf?sequence=1